

MIKOŁAJ BRENK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza  
w Poznaniu*

## KSZTAŁCENIE PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH W POLSCE LUDOWEJ

ABSTRACT. Brenk Mikołaj, *Kształcenie pracowników socjalnych w Polsce Ludowej* [Social Work Education in the People's Republic of Poland]. Studia Edukacyjne nr 31, 2014, Poznań 2014, pp. 233-248. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2781-6. ISSN 1233-6688

The article addresses social workers' education in the People's Republic of Poland. It presents the sources which were the basis while creating education for social service in Poland under communism, meaning the first schools for social workers in Poland (since the interwar period). Under communism, the first schools for social workers were set up in 1968. They were two-year post-secondary schools. Higher education for social workers started in 1977 and those with a Master's degree could additionally start the organization of social work specialization since 1983. This three-level education was neither coherent nor uniform. Other drawbacks of social workers' education in the People's Republic of Poland included a shortage of specialised teachers, narrow curriculum, modest teaching resources and facilities as well as the perspective of low-paid jobs for the graduates.

**Key words:** social workers' schools, educating social workers, educating social services, welfare in the People's Republic of Poland

Praca socjalna jest terminem używanym w Polsce dopiero od lat sześćdziesiątych XX wieku - w roku 1966 ówczesny minister oświaty wprowadził zawód o nazwie „pracownik socjalny”<sup>1</sup>, określający osobę przygotowaną zawodowo do pracy na rzecz potrzebujących. Jednakże, mówiąc o kształceniu pracowników socjalnych w Polsce Ludowej, nie sposób pominąć wcześniejszych doświadczeń w tym zakresie.

---

<sup>1</sup> Zarządzenie Ministra Oświaty z 4 listopada 1966 r. w sprawie zmiany nomenklatury zawodów i specjalności do których przygotowują szkoły zawodowe, Dz. Urz. Min. Oświaty, nr 16 poz. 193.

Geneza kształcenia pracowników socjalnych w Europie sięga końca XIX wieku. Za pierwszego pracownika socjalnego uważana jest Maria Stewart, która w 1895 roku została przeszkolona przez Charity Organisation Society. Celem jej pracy była pomoc personelowi szpitala<sup>2</sup> w weryfikacji pacjentów pod kątem nadużywania przez nich świadczeń socjalnych<sup>3</sup>. Z kolei, pierwsze europejskie szkoły pracowników socjalnych powstawały kolejno w Amsterdamie (1896), Hanowerze (1905) oraz Berlinie (1905)<sup>4</sup>. Równolegle rozwijało się kształcenie pracowników socjalnych w Stanach Zjednoczonych. Korzeni dziewiętnastowiecznych sięga Szkoła Pracy Socjalnej Uniwersytetu Columbia<sup>5</sup> (Columbia University School of Social Work). W 1898 roku zorganizowała ona pierwszą Letnią Szkołę Pracy Filantropijnej, skierowaną dla 25 członków stowarzyszeń charytatywnych<sup>6</sup>.

Początki kształcenia służb społecznych na ziemiach polskich wiążą się z „Kursami społecznymi” zorganizowanymi w dniach 27-30 sierpnia 1907 roku w Warszawie przez komisję powołaną przez ówczesnego arcybiskupa warszawskiego Wincentego Teofila Popiela<sup>7</sup>. Za pierwszą polską szkołę dla służb społecznych uważa się powstały w 1916 roku w Krakowie Wydział Pracy Społecznej przy Wyższych Kursach dla kobiet im. Baranieckiego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku i uchwaleniu Ustawy o opiece społecznej (1923)<sup>8</sup>, utworzono szkoły dla wykwalifikowanej kadry zajmującej się opieką i pomocą społeczną. Kształcenie przyszłych pracowników tych służb rozpoczęło się w 1925 roku, kiedy to w Krakowie powstała pomaturalna Szkoła Pracy Społecznej im. Adriana Baranieckiego. Kształcenie trwało rok i przygotowywało do pracy w placówkach państwowych, samorządowych i prywatnych instytucjach społecznych<sup>9</sup>. W tym samym roku, dzięki staraniom Heleny Radlińskiej, utworzono Studium Pracy

<sup>2</sup> Pracowała jako pracownik socjalny w szpitalu Royal Free Hospital w Londynie.

<sup>3</sup> L.T. Cullen, *The First Lady Almoner. The Appointment, Position, and Findings of Miss Mary Stewart at the Royal Free, Hospital, 1895-99*, Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, 2013, 4, s. 555-558; Centre L.M. Healy, *International social work. Professional action in an interdependent world*, Oxford 2001, s. 19.

<sup>4</sup> W. Theiss, *Bojownik - instruktor - profesjonalista. Z tradycji zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Praca Socjalna, 1992, 1, s. 47.

<sup>5</sup> Swoją genezę szkoła wywodzi od Charity Organization Society, organizującej wspomniane szkolenie. Od 1904 roku z tejże organizacji wyodrębnia się New York School of Philanthropy, w 1917 roku zmienia nazwę na New York School of Social Work, a od 1963 roku nosi obecną nazwę Columbia University School of Social Work.

<sup>6</sup> Nazwa oryginalna: Summer School in Philanthropic Work.

<sup>7</sup> *Kursa społeczne odbyte w Warszawie w sierpniu 1907*, red. Z. Chelmicki, Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich nr 81-82, Warszawa 1907, s. V-VI.

<sup>8</sup> Zob. M. Brenk, *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, Praca Socjalna, 2014, 1.

<sup>9</sup> J. Mikulski, *Przygotowanie zawodowe pracownika socjalnego*, Warszawa 1976, s. 10.

Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie<sup>10</sup>, które było w tym czasie jedyną placówką kształcącą na poziomie wyższym<sup>11</sup>.

Po ustaniu działań wojennych w Polsce, odczuwalny był brak wystarczającej liczby wykwalifikowanej kadry w instytucjach opieki i pomocy społecznej. Aby temu zaradzić, niektóre instytucje charytatywne, a także władze miast, organizowały dorywcze szkolenia w tym zakresie<sup>12</sup>. Pierwszy powojenny warszawski kurs ukończyło w lipcu 1946 roku kilkadziesiąt osób, a jednym z wykładowców była Irena Sendlerowa<sup>13</sup>.

Pierwszą instytucją stałą, ukierunkowaną na kształcenie i doksztalcenie, było Centrum Szkolenia Pracowników Opieki Społecznej w Łodzi, powołane 1 czerwca 1945 roku przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej. Na siedzibę Centrum wybrano obszerny pałac przy ul. Przędzalnianej, należący przed wojną do właściciela fabryki Edwarda Herbsta (obecnie mieści się tu Muzeum Sztuki). Zajęcia w tejsze szkole prowadzili zarówno praktycy pracy społecznej, jak i wykładowcy akademicy – m.in. Helena Radlińska. W Centrum znajdowały wzorcowe: żłobek oraz dziecieniec, pełniące rolę pomocniczą w nauce zawodu przyszłych wychowawczyń, oraz biblioteka i „zbiornia”, w której gromadzono pomoce naukowe i materiały pokazowe. Oprócz kursów dla opiekunek w pierwszych latach działalności (V 1945 - XII 1947) przeszkolono prawie 1000 osób; były to kursy dla: powiatowych referentów opieki społecznej, kierowników zakładów opieki nad dorosłymi, członków Rad Zakładowych Zakładów Przemysłowych<sup>14</sup>, opiekunów społecznych nad inwalidami, referentów sprawozdawczo-statystycznych (w zakresie statystyki dot. opieki społecznej), kurs dla matek-robotnic<sup>15</sup>.

Na początku 1946 roku Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych otworzyło Wyższą Szkołę Nauk Społecznych w Krakowie. Uczelnia, której program został opracowany przez socjologa Kazimierza Dobrowolskiego, miała ambicje kształcić osoby ukształtowane w myśl „nowej” ideologii. Sta-

---

<sup>10</sup> Przez pierwsze 2 lata szkoła nosiła nazwę: Studium Pracy Kulturalnej Wolnej Wszechnicy Polskiej.

<sup>11</sup> *Służba społeczna w Polsce*, red. L. Krzywicki, Warszawa 1928, s. 11.

<sup>12</sup> *Opieka Społeczna 1944-1947*, Wydawnictwo MPiOS, [1948], Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), zespół Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie, numer zespołu 402/0 (dalej MPiOS), sygn. 263, s. 34.

<sup>13</sup> Warto zwrócić uwagę, iż podobny kurs odbył się już w czasie okupacji – w 1944 roku z inicjatywy Stefana Zgrzebmskiego. Zob. *Uroczystość zakończenia Kursu dla Pracowników społecznych*, *Opiekun Społeczny*, 1945, 3-4, s. 74-80.

<sup>14</sup> Potrzebę szkolenia tych osób w zakresie opieki społecznej uzasadniano ich odpowiedzialnością za organizację i funkcjonowanie żłobków przyzakładowych, stacji opieki nad matką i dzieckiem, wczasów, świadczeń socjalnych.

<sup>15</sup> *Sprawozdanie z działalności Centrum Szkolenia Pracowników Opieki Społecznej w Łodzi za okres od dnia 15 maja 1945 r. do dnia 1 grudnia 1947 r.*, AAN, MPiOS, sygn. 134, s. 4-38.

tut szkoły podkreślał, iż „podstawowym założeniem ideologicznym W.S.N.S. jest przekonanie, że gospodarka planowa, uspołeczniona stanowi nieodwracalną, historyczną konieczność. Ta konieczność wynika zarówno ze współczesnego, olbrzymiego rozwoju techniki, jak też z ruchów społecznych, które walczą o sprawiedliwy podział dochodu społecznego, o uszlachetnienie naszego życia przez urzeczywistnienie zasady współpracy dla dobra zbiorowego w miejsce idei zysku jednostkowego, charakterystycznego dla ustroju liberalistyczno-kapitalistycznego”. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych kształciła na trzech wydziałach: społeczno-samorządowym, bibliotekarsko-oświatowym oraz dziennikarskim. Nauka trwała trzy lata, z czego pierwszy, wspólny dla wszystkich studentów, stanowił „podbudowę teoretyczną” i wśród przedmiotów nauczania miał m.in. teorie socjalistyczne oraz seminarium z teorii i praktyki socjalizmu. Absolwentami byli przyszli pracownicy samorządowi, związkowi, związków samopomocy, opiekunowie społeczni, bibliotekarze, działacze oświatowi i inni. Warto zauważyć, że powyższe kierunki kształcenia były bardzo zbliżone do tych realizowanych w II RP, mimo odmienności ustrojowej i nacechowania ideologicznego. Liczba słuchaczy na pierwszym roku wynosiła 600 osób, z czego na drugim pozostało jedynie dwieście. WSNS prowadziła również badania w ramach Instytutu Badań Społecznych<sup>16</sup>.

Z kolei, w Warszawie od maja 1948 roku działał Ośrodek Szkoleniowy Pracowników Opieki Społecznej, którego celem było szkolenie pracowników opieki i pomocy społecznej na wszystkich szczeblach: pracowników ministerstwa, pracowników opieki społecznej na stanowiskach w samorządach, działaczy społecznych<sup>17</sup>.

Należy zaznaczyć, że już w pierwszych latach po wojnie profesja opiekuna społecznego nie cieszyła się prestiżem społecznym, ani nie wiązała z odpowiednim wynagrodzeniem, które wówczas oferowane było znacznie niższe niż pozostałych pracowników administracji państwowej i nie wystarczało nawet na własne utrzymanie. Powodowało to, że mimo organizowania szkół kształcących bądź doskonalących w tym zakresie, pracownikami opieki i pomocy społecznej były najczęściej osoby bez kwalifikacji, gdyż osoby przeszkolone traktowały swoje zajęcie dorywczo – szukali bardziej intratnej pracy. Wyjątkiem byli ideowcy, dla których pomoc człowiekowi była ważniejsza, niż środki finansowe<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> H. Millerówna-Csorbowa, *O kształceniu pracowników społecznych*, *Opiekun Społeczny*, 1947, 1, s. 18-22.

<sup>17</sup> *Przegląd prasy* nr 12 z 22 maja 1948, AAN, MPiOS, sygn. 128, [brak paginacji].

<sup>18</sup> *Opieka Społeczna 1944-1947*, Wydawnictwo MPiOS, [1948], Archiwum Akt Nowych, zespół Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie, numer zespołu 402/0, sygn. 263, s. 31-32.

W kolejnych latach, szczególnie po 1948 roku, kształcenie w zakresie opieki i pomocy społecznej było znacząco utrudniane przez ingerencję państwa. Wiązało się to z tak zwaną „ofensywą ideologiczną”, czyli próbą dostosowania wszelkich dziedzin życia społecznego do nowych warunków ustrojowych. Ostrej krytyce poddano dorobek wielu autorów, na poglądach których byli kształceni pracownicy służb społecznych – m.in. Kazimierza Sośnickiego, Sergiusza Hessena, Romany Miller. Nazywano ich kultywatorami „pseudonaukowej pedagogiki burżuazyjnej” oraz oskarżano o propagowanie fikcji pedagogicznej. Zaczęto natomiast popularyzować literaturę radziecką<sup>19</sup> oraz wdrażać do nauki idee marksizmu i leninizmu<sup>20</sup>. Priorytetem była popularyzacja ideologii wychowawczych Związku Radzieckiego<sup>21</sup>.

Nową praktyką, realizowaną przez władze w systemie szkolno-wychowawczym, stał się ingerencjonizm państwowy, realizowany również w zakresie selekcji i rekrutacji szkolnej. Był on propagandowo uzasadniany koniecznością zwiększenia liczby dzieci i młodzieży z rodzin robotniczych i chłopskich, uczących się na kolejnych szczeblach edukacji, a wyrażał się m.in. poprzez preferencyjne warunki przyjęcia do szkół i uczelni. Jak pisze Tadeusz Frąckowiak,

programowy ingerencjonizm staje się środkiem i metodą uzupełniania, wymiany i niezbędnego poszerzania niektórych elementów struktury polskiego społeczeństwa na wczesnym etapie jego istnienia ekonomicznego i politycznego po II wojnie światowej, a także na etapach dalszych<sup>22</sup>.

Konsekwencją krytyki pedagogiki społecznej w dotychczasowej formie było urlopowanie jej czołowych przedstawicieli: Heleny Radlińskiej (od października 1950), Aleksandra Kamińskiego<sup>23</sup> i Ireny Lepalczyk. Nadzór

<sup>19</sup> Wśród autorów których prace tłumaczono na język polski znaleźli się m.in. J.A. Kairow, N.K. Krupska, S.T. Szacki, A.S. Makarenko.

Zob. Makarenko – najwybitniejszy pedagog epoki radzieckiej, *Opiekun Społeczny*, 1946, 9-10, s. 8-13; H. Szymańska, *Wpływ wychowawczy literatury marksistowskiej i powieści radzieckiej*, *Opiekun Społeczny*, 1948, 9-10, s. 352-356; C. [brak pełnego nazwiska recenzenta], A. Makarenko, *Poemat pedagogiczny*, *Dzieci i Wychowawca*, 1946, 2, s. 47-50; F. Sadowski, *Na tematy pedagogiczne*, s. 262-265.

<sup>20</sup> M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w Polsce w latach 1945-2005. Rozwój – obszary refleksji i badań – koncepcje*, Toruń 2006, s. 35; F. Sadowski, *Na tematy pedagogiczne*, „Nowe Drogi”, 1949, 3, s. 262-265.

<sup>21</sup> Zob. I. Michalska, *Nowe zadania nauki w Polsce. Powojenne zjazdy Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1947-1948)*, [w:] *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001, s. 278-288.

<sup>22</sup> T. Frąckowiak, *Edukacja, demokracja i sumienie (studium pedagogiczne)*, Poznań 1998, s. 102.

<sup>23</sup> Kamiński został zwolniony na polecenie Ministra Oświaty i do 1956 roku przebywał na rencie inwalidzkiej, prowadząc jednocześnie badania historyczno-archeologiczne Jaćwieży oraz gromadząc materiały do przygotowywanej pracy habilitacyjnej poświęconej genezie

nad pracami dyplomowymi, pisanymi w łódzkiej Katedrze Pedagogiki Społecznej, których tematyka od 1948 roku była stopniowo coraz bardziej zmieniana pod kątem obowiązującej ideologii, powierzono Ryszardowi Wroczyńskiemu<sup>24</sup>. Kolejnym krokiem była, bardzo dotkliwa w skutkach dla polskiej nauki, likwidacja Katedry Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego w roku 1952<sup>25</sup>, zwłaszcza że rok wcześniej (w maju 1951) zamknięto Polski Instytut Służby Społecznej. Kres działalności łódzkiego ośrodka naukowego, zajmującego się badaniami społecznymi, był stratą także dla nauki światowej, gdyż dorobek naukowy badaczy skupionych w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, odrodzonego po wojnie w formie Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, cieszył się renomą, o czym świadczy chociażby sformułowanie „szkoła warszawska” dla określenia w międzynarodowej typologii kierunków i szkół kształcenia pracowników społecznych<sup>26</sup>.

Wydarzeniem symbolicznym, wpisującym się w kres badań z zakresu pedagogiki społecznej, była śmierć Heleny Radlińskiej 10 października 1954 roku. Twórczyni polskiej szkoły pedagogiki społecznej zmarła w momencie, kiedy władza wpajała przekonanie o bezsensowności badań z zakresu pedagogiki i polityki społecznej w ustroju socjalistycznym, który ich nie potrzebuje, gdyż z założenia sam rozwiązuje wszystkie trudności społeczne, wychowawcze i gospodarcze.

Zmieniona sytuacja polityczna w Polsce po 1956 roku wiązała się ze stopniowym wznowianiem badań naukowych oraz kształcenia w zakresie nauk społecznych. Szczególnie ważne w tym zakresie było odrodzenie się środowiska związanego z Towarzystwem Wolnej Wszechnicy Polskiej. Nowe możliwości działania oznaczały możliwość kontynuowania przerwanej po wojnie pracy badawczej, wydawniczej oraz organizowania kursów (choć z ograniczeniami stawianymi przez ideologię socjalistyczną)<sup>27</sup>. Potrzebę kontynuowania działalności dawnej Wolnej Wszechnicy Polskiej poruszono w listopadzie 1956 roku podczas zjazdu osób związanych z Wszechnicą w warszawskim Arsenale. Pierwsze Walne Zebranie członków założycieli miało miejsce w styczniu 1957 roku, a w styczniu 1958 uchwalono statut organizacyjny<sup>28</sup>. W tym samym roku zorganizowano dwa oddziały TWWP:

---

związków młodzieży. Zob. S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego*, Poznań 1997, s. 100-101.

<sup>24</sup> M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w Polsce*, s. 32-33.

<sup>25</sup> Tamże, s. 33.

<sup>26</sup> J. Mikulski, *Przygotowanie zawodowe pracownika socjalnego*, s. 14-15.

<sup>27</sup> T. Preciszewski, *Kształcenie pracowników socjalnych. Problemy i propozycje na przyszłość*, Praca Socjalna, 1990, 1-2, s. 93.

<sup>28</sup> E. Szubert, *O działalności Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Biuletyn TWWP, 1968, 1, s. 120-121.

warszawski, pod przewodnictwem Kazimierza Krakowskiego, oraz łódzki, któremu przewodniczył Borys Łapicki. Z czasem powstawały oddziały w kolejnych województwach<sup>29</sup>. Stowarzyszenie miało charakter społeczno-naukowy, co w praktyce oznaczało, że trzecią część jego członków stanowili pracownicy nauki: pedagodzy i politycy społeczni, ekonomiści, socjologowie, psychologowie, prawnicy, demografowie, lekarze oraz specjaliści z innych dziedzin wiedzy. Natomiast, pozostałymi członkami byli działacze społeczni – związkowcy, spółdzielcy, pracownicy działów socjalnych zakładów pracy, działacze organizacji społecznych<sup>30</sup>.

Działalność dydaktyczna Towarzystwa obejmowała akcję kształcenia pracowników społeczno-wychowawczych i społeczno-gospodarczych, uwzględniając aktualne zapotrzebowania kadrowe w tym zakresie. Dane z lat 1959-1967 mówią o prawie 23 tysiącach słuchaczy, którzy ukończyli kursy i studia o rozmaitych specjalnościach, jak np. szkolenie kierowników osiedli mieszkaniowych, resocjalizacja, gerontologia, nauczanie programowane, hipnopedie, programowanie liniowe, modernizacja organizacyjno-techniczna zakładów, wyzwalanie zdolności produkcyjnej. Wśród kadry dydaktycznej, która w roku 1964 wynosiła około 400 osób, było 9% samodzielnych pracowników nauki, 21% pomocniczych oraz 50% ze stopniami doktora<sup>31</sup>.

Jednym z ambitnych planów, którego Towarzystwu nie udało się zrealizować, było reaktywowanie Wszechnicy w formie uczelni, czyli powołanie Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej, kształcącej pracowników opieki i pomocy społecznej na poziomie wyższym<sup>32</sup>, mimo że przygotowania w tym kierunku były dość zaawansowane. W czerwcu 1959 roku ówczesny Minister Szkolnictwa Wyższego upoważnił Zarząd Główny TWWP do podjęcia prac przygotowawczych związanych z powołaniem szkoły, a w kolejnym roku odbyła się konferencja w siedzibie tegoż ministerstwa, na której zaaprobowano tezy o powołaniu uczelni wyższej kształcącej pracowników społecznych. W konferencji udział wzięli przedstawiciele Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR, ZSL, SD, resortów zdrowia, oświaty, pracy i opieki społecznej, kultury i sztuki, delegaci związków zawodowych. Jedynym problemem do rozwiązania miało być ustalenie możliwości prawnych powołania szkoły

---

<sup>29</sup> A.O. Uziębło, *Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej jako wyraz więzi społecznej i ideowej*, [w:] *Stowarzyszenie społeczne jako środowisko wychowawcze*, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1974, s. 343.

<sup>30</sup> E. Szubert, *O działalności Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej*, s. 116.

<sup>31</sup> Tamże, s. 122-124.

<sup>32</sup> T. Przepiszewski, *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 93.

jako uczelni niepaństwowej. Kwestia ta stała się oficjalnym powodem zaniechania dalszych działań zmierzających do otwarcia placówki<sup>33</sup>.

W marcu 1959 roku przywrócono instytucję opiekunów społecznych, co było niewątpliwie jednym z silniejszych bodźców do mającego miejsce w kolejnych latach rozwoju kształcenia w zakresie pracy socjalnej. Sieć powiatowych (miejskich, dzielnicowych) opiekunów społecznych rozwijała się stopniowo. W 1959 roku utworzono 150 etatów dla opiekunów w organach prezydiów rad narodowych, w roku 1960 dalszych 150, co oznaczało, że nie byli oni jeszcze obecni we wszystkich powiatach (miastach, dzielnicach)<sup>34</sup>. W 1967 roku pracowało na etacie w radach narodowych około 430 osób<sup>35</sup>.

Istotną zmianą w zakresie kształcenia służb społecznych w Polsce było wprowadzenie w 1966 roku nazwy oddzielnego zawodu „pracownik socjalny”<sup>36</sup>, połączone z otwarciem w tym samym roku Państwowych Szkół Pracowników Socjalnych w Warszawie<sup>37</sup> i Poznaniu<sup>38</sup>, kształcących na poziomie średnim. Rok później otwarto szkoły dla pracowników socjalnych w Łodzi i Krakowie, w 1968 roku we Wrocławiu, a od lat siedemdziesiątych powstawały placówki w kolejnych miastach. Szkoły miały kształcić w tak zwanym modelu jugosłowiańskim, wypracowanym przez Szkołę Pracy Socjalnej w Sarajewie<sup>39</sup>. Komisja Programowa, powołana przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, przygotowała i później modyfikowała założenia programowo-organizacyjne placówek na podstawie opinii zarówno szkół, jak i placówek zatrudniających pracowników socjalnych<sup>40</sup>. W pracach komisji brali udział pracownicy nauki, a także praktycy, m.in. A. Kamiński, M. Grzegorzewska, M. Kacprzak, J. Strzelecki, W. Pawłowska<sup>41</sup>.

W państwowych szkołach pracowników socjalnych cykl kształcenia trwał dwa lata, uczono w trybie dziennym i zaocznym (od 1969 roku). Wa-

<sup>33</sup> A.O. Uziembło, *Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej*, s. 343.

<sup>34</sup> S. Morawiecka, *Po roku pracy opiekunów społecznych*, Biuletyn Opiekuna Społecznego, 1960, 1, s. 17.

<sup>35</sup> S. Rak, *Uwagi na temat organizacji pracy opiekunów społecznych*, Biuletyn Opiekuna Społecznego, 1963, 4, s. 3.

<sup>36</sup> Zob. M. Brenk, *45 lat zawodu pracownik socjalny w Polsce*, Praca Socjalna, 2012, 1.

<sup>37</sup> Zob. C. Hibel, *Dziesiąty rok kształcenia pracowników socjalnych w szkole warszawskiej*, Opiekun Społeczny, 1976, 1, s. 9-15.

<sup>38</sup> Zob. T. Bloch, *Społeczno-wychowawcze funkcje szkoły pracowników socjalnych. Refleksje pedagogiczne w oparciu o doświadczenia szkoły poznańskiej*, Opiekun Społeczny, 1976, 1, s. 29-33.

<sup>39</sup> Zob. M. Zięcina, *Informacja z Jugosławii (organizacja szkół pracownika socjalnego i ośrodków pracy socjalnej)*, Biuletyn Opiekuna Społecznego, 1963, 4, s. 42-43.

<sup>40</sup> K. Król, T. Bloch, *Kronika Państwowej Szkoły Pracowników Socjalnych w Poznaniu*, Praca Socjalna, 2007, 1, s. 98.

<sup>41</sup> A. Oleszczyńska, *Pracownik socjalny. Rozważania z okazji jubileuszu*, Opiekun Społeczny, 1976, 1, s. 1.



runkiem rozpoczęcia nauki było wykształcenie średnie maturalne oraz wiek nie przekraczający 40 lat. W skład programu nauczania wchodziły trzy grupy przedmiotów: ogólnokształcące (ekonomia polityczna, zagadnienia życia współczesnego, historia najnowsza i in.), pomocnicze (zagadnienia prawne, socjologia, psychologia, pedagogika), zawodowe (polityka społeczna, struktura oraz funkcje organów państwowych i społecznych, organizacja i metody pracy socjalnej, praktyki zawodowe)<sup>42</sup>.

W założeniach programowo-organizacyjnych Wydziałów Pracowników Socjalnych zawarto następujące kompetencje absolwentów tychże szkół:

- poprawa warunków materialnych i socjalnych oraz stwarzanie pomyślnych warunków wychowawczych jednostce i rodzinie;
- pomoc dla młodzieży i dzieci pozbawionych właściwej opieki;
- rehabilitacja społeczna i zawodowa;
- zapewnienie opieki ludziom starym;
- walka ze zjawiskami społecznego marginesu: alkoholizmem, prostytutką itd.;
- pomoc dla pracowników w zakładach pracy<sup>43</sup>.

Od 1968 roku studium i kursy dla pracowników służb społecznych w zakładach pracy prowadził oddział warszawski wspomnianego Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej. Dla osób pragnących zajmować stanowisko pracownika socjalnego otwarto dwuletnie studium służb społecznych i wychowawczych, kształcące na kierunkach: zabezpieczenie socjalne pracowników, służby zatrudnienia, ochrona pracy i kuratorstwo sądowe. Dla zatrudnionych na stanowisku pracownik socjalny przewidziany był roczny kurs z zakresu teoretycznych podstaw pracy socjalnej w zakładzie pracy. Pracownicy spółdzielni mieli możliwość kształcić się w studium spółdzielczości pracy<sup>44</sup>.

Studia wyższe o ukierunkowaniu społecznym (choć nie były to jeszcze studia kształcące w zawodzie pracownik socjalny) można było podjąć na trzech uczelniach. Możliwość taką oferowały Instytuty Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego (od roku 1956) oraz Uniwersytetu Łódzkiego

<sup>42</sup> S. Rak, *Opiekunowie społeczni*, [w:] *Polityka społeczna i służby społeczne w PRL*, red. J. Rosner, Warszawa 1972, s. 248-249.

<sup>43</sup> *Założenia programowo-organizacyjne Medycznego Studium Zawodowego. Wydział Pracowników Socjalnych*, Warszawa 1973, [cyt. za:] E. Marynowicz-Hetka, *Warsztat pracownika socjalnego*, Warszawa 1977, s. 5.

<sup>44</sup> Ponadto TWWP miało jeszcze w ofercie kurs utrwalania wiedzy, przygotowujący do egzaminów do szkół wyższych; kursy pedagogiki dla mistrzów i instruktorów szkolenia wewnątrzzakładowego; kursy dla mistrzów w zakresie szkolenia, wychowania i ochrony pracy. Zob. *Biuletyn TWWP*, 1970, 6 (16), s. 97; *Dwuletnie studium spółdzielczości pracy*, *Biuletyn TWWP*, 1970, 6 (16), s. 91 i n.

od 1957 roku<sup>45</sup>. Od 1968 roku w Szkole Głównej Planowania i Statystyki (dzisiejszej Szkole Głównej Handlowej) funkcjonował Wydział Ekonomiczno-Społeczny, kształcący na studiach wyższych organizatorów pracy socjalnej w zakładach pracy oraz pracowników działów socjalnych w administracji państwowej<sup>46</sup>.

Departament Pomocy Społecznej Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej prowadził także działalność wydawniczą – ukazywały się publikacje mające na celu podnoszenie kwalifikacji osób pracujących w zawodzie pracownika socjalnego. W 1960 roku ukazało się pierwsze wydanie *Poradnika Opiekuna Społecznego*, które wraz z drugim wydaniem osiągnęło nakład 60 tys. egzemplarzy<sup>47</sup>. Poradnik zawierał m.in. teorię pomocy społecznej, wytyczne dla działalności pracowników poszczególnych szczebli (terenowego, powiatowego, miejskiego, dzielnicowego opiekuna społecznego), charakterystykę pracy z potrzebującymi, a także omawiał prowadzenie zakładowej działalności socjalnej. Od 1960 roku wychodził także ministerialny kwartalnik „Biuletyn Opiekuna Społecznego”<sup>48</sup>. Ponadto, w celach szkoleniowych wydano *Wskazówki metodyczne dla opiekunów społecznych*<sup>49</sup>.

W kolejnej dekadzie – latach siedemdziesiątych – z racji rozbudowy systemu opieki i pomocy społecznej zwiększyło się zapotrzebowanie na wykwalifikowanych absolwentów szkół dla służb społecznych. Można było podjąć naukę w trzech różnych systemach:

- w jednej z Państwowych Szkół Pracowników Socjalnych,
- w dwuletnim studium dla pracujących asystentów socjalnych przy Związku Spółdzielni Inwalidów w Warszawie,

---

<sup>45</sup> J. Mikulski, *Rola i zadania państwowych szkół pracowników socjalnych z procesie realizacji nowej polityki socjalnej*, *Opiekun Społeczny*, 1972, 3, s. 8-9; M. Gasińska, *Funkcja socjalna przedsiębiorstw*, *Biuletyn TWWP*, 1972, 5 (33), s. 122.

<sup>46</sup> J. Mikulski, *Rola i zadania państwowych szkół pracowników socjalnych*, s. 9; E. Strzelecki, J. Rosner, *O służbach społecznych*, *Biuletyn TWWP*, 1970, 6 (16), s. 12.

<sup>47</sup> *Poradnik opiekuna społecznego*, „Do użytku służbowego”, Warszawa 1960; *Poradnik opiekuna społecznego*, wyd. II, red. J. Rutkiewicz, E. Strzelecki, Z. Lancmański, Warszawa 1964 (i dodruk z roku 1965). W 1973 roku ukazał się w zmienionej formie *Poradnik Pracownika Socjalnego*, pod red. J. Rosnera w nakładzie 56 tys. egzemplarzy.

<sup>48</sup> *Biuletyn* wydawało Kolegium Redakcyjne przy Departamencie Pomocy Społecznej Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w Warszawie. Od 1971 czasopismo nosiło nazwę „Opiekun Społeczny”. Adresowane było przede wszystkim do opiekunów społecznych, którym miało służyć w usprawnianiu pracy zawodowej. Podejmowało tematy związane z pracą opiekunów społecznych na wszystkich szczeblach, zamieszczało relacje pisane przez terenowych opiekunów społecznych, którzy dzielili się swoimi doświadczeniami. Ponadto, na jego łamach podawano zmiany prawne w przepisach dotyczących pomocy społecznej oraz plany działalności ministerstwa na kolejne lata.

<sup>49</sup> I. Kryczyńska, *Wskazówki metodyczne dla opiekunów społecznych*, Warszawa 1969.

- w zorganizowanym przez Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej rocznym studium kształcenia kadr kierowniczych wydziałów socjalnych w przemyśle lekkim i ciężkim<sup>50</sup>.

Największą popularnością cieszyły się Szkoły Pracowników Socjalnych. W 1971 roku w Katowicach otwarto kolejną - szóstą Szkołę Pracowników Socjalnych. W 1974 powstał Wydział Pracowników Socjalnych w Zawodowym Studium Medycznym w Toruniu<sup>51</sup>. W 1975 roku powołano podobne wydziały w Gdańsku, Lublinie, Kielcach, Bielsku Podlaskim<sup>52</sup>.

Szkoły Pracowników Socjalnych ulegały stopniowej reorganizacji. Od końca lat sześćdziesiątych włączano je w struktury szkolnictwa medycznego, a następnie w roku 1971 zniesiono nazwę odrębnych szkół, tworząc Wydziały Pracowników Socjalnych w ramach Medycznego Studium Zawodowego. Przekształcenia strukturalne i w zakresie nazewnictwa wiązały się z zawężaniem profilu kształcenia pracowników socjalnych, głównie do stanowisk pracy podległych resortowi zdrowia i opieki społecznej (czyli nie obejmowały one swym kształceniem np. pracowników z referatów socjalnych w zakładach pracy).

Z uwagi na konieczność dostosowania się do potrzeb słuchaczy, z których wielu pobierało naukę dopiero po rozpoczęciu pracy w zawodzie, dużą popularnością cieszyło się kształcenie w formie niestacjonarnej. Początkowo oferowała taką możliwość jedynie szkoła w Warszawie, gdzie umożliwiono słuchaczom studiowanie zaoczne, jednak nauka w tym przypadku trwała 6 miesięcy dłużej - 5 semestrów (2,5 roku). Od września 1973 roku możliwość nauki w pięciosesemestralnym systemie zaocznym oferowała także szkoła we Wrocławiu<sup>53</sup>. Do końca lat siedemdziesiątych system ten bardzo się upowszechnił. W formie zarówno stacjonarnej, jak i niestacjonarnej kształcono w Warszawie, Łodzi, Poznaniu, Krakowie, Olsztynie, Białymstoku, Wrocławiu, Katowicach, Gdańsku i Toruniu; w trybie jedynie stacjonarnym w Kielcach, Lublinie, Koninie i Szczecinie; w trybie jedynie zaocznym w Ostrowie Wielkopolskim i Zamościu (dane z roku 1978)<sup>54</sup>.

Wśród mankamentów systemu kształcenia pracowników socjalnych wymieniało się brak całościowej koncepcji służby socjalnej, a tym samym jednolitego i spójnego systemu kształcenia; niedobór kadr specjalistów nauczających w szkołach; zawężenie programów nauczania jedynie do przed-

<sup>50</sup> J. Mikulski, *Rola i zadania państwowych szkół pracowników socjalnych*, s. 9.

<sup>51</sup> M. K. [M. Karczewski], *O pomocy społecznej w sejmie*, *Opiekun Społeczny*, 1975, 3, s. 29.

<sup>52</sup> M. Karczewski, *Sejmowa komisja pracy i spraw socjalnych rozpatruje plan i budżet w zakresie pomocy społecznej na 1976 rok*, *Opiekun Społeczny*, 1976, 2, s. 15.

<sup>53</sup> A. Oleszczyńska, [brak tytułu], *Opiekun Społeczny*, 1974, 2, s. 54.

<sup>54</sup> A. Oleszczyńska, *Pracownicy socjalni w czwartym roku realizacji programu rozwoju zawodowej służby socjalnej*, *Opiekun Społeczny*, 1978, 1, s. 4.

miotów specjalistycznych, przy rezygnacji z przedmiotów ogólnych, np. filozofii i statystyki; zbytne przeciążenie grup (ok. 40 osób), uniemożliwiająca efektywne realizowanie programu nauczania<sup>55</sup>. Istotną wadą systemu kształcenia były ograniczone perspektywy zatrudniania absolwentów. Niektóre szkoły aby wspomóc swoich słuchaczy, starały się samodzielnie organizować system pośrednictwa pracy. Ponadto, przyczyn niezatrudniania osób kończących szkoły pracowników socjalnych dopatrywano się w poszukiwaniu przez absolwentów posad w bardziej atrakcyjnych miejscach pracy, gdyż wciąż wykonywanie tej profesji nie łączyło się z zadowalającą płacą<sup>56</sup>. Zachętą do nauki nie była wreszcie skromna baza lokalowo-dydaktyczna szkół średnich dla pracowników socjalnych. W przeważającej liczbie placówek nie było wyodrębnionych księgozbiorów w bibliotekach, brakowało podręczników i skryptów, pomocy dydaktycznych, dostępu do stołówek i internatów – w niektórych szkołach spano w salach wykładowych zaopatrzonych w łóżka i materace<sup>57</sup>.

Za początek kształcenia wyższego z zakresu pracy socjalnej przyjmuje się rozpoczęte w 1977 roku na Uniwersytecie Warszawskim czteroletnie studia magisterskie dla pracowników socjalnych<sup>58</sup>. Studia odbywały się w trybie niestacjonarnym w Instytucie Polityki Społecznej UW, w ramach Zaocznego Studium Pracowników Służb Socjalnych<sup>59</sup>. Z ich inicjatywą wyszło Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej. Była to wówczas jedyna w kraju placówka, która kształciła pracowników socjalnych na poziomie wyższym<sup>60</sup>. Skala kształcenia nie była duża – liczebność kolejnych roczników wahała się między 20 a 70 osób<sup>61</sup>.

W 1983 roku powstała trzecia forma kształcenia pracowników socjalnych – specjalizacja z organizacji pomocy społecznej (I i II stopnia). Zorganizowano ją w ramach Centrum Medycznego Kształcenia Zawodowego dla kadry kierowniczej różnych szczebli. Warunkiem rozpoczęcia specjalizacji było posiadanie tytułu magisterskiego jednego z następujących kierunków stu-

<sup>55</sup> J. Mikulski, *Model szkoły pracy socjalnej*, Biuletyn TWWP, 1976, 1, s. 54.

<sup>56</sup> Dane z Państwowej Szkoły Pracowników Socjalnych w Warszawie z lat 1968-1971 mówią o 30-48% zatrudnieniu absolwentów w zawodzie pracownika socjalnego w zależności od rocznika oraz o tendencji spadkowej w tym zakresie. C. Hiblowa, *Informacja o losach absolwentów PSPS w Warszawie*, Opiekun Społeczny, 1972, 3, s. 33-34.

<sup>57</sup> K. Adamowicz, *Aktualny stan szkolnictwa socjalnego na poziomie podstawowym*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991, s. 23-24.

<sup>58</sup> J. Supińska, *Kształcenie pracowników socjalnych na poziomie studiów magisterskich*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 43.

<sup>59</sup> I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka, *Tradycja i sytuacja aktualna w kształceniu pracowników socjalnych w Polsce*, Praca Socjalna, 1990, 1-2, s. 12-13.

<sup>60</sup> E. Leś, *Dziesięciolecie kształcenia uniwersyteckiego pracowników socjalnych*, Praca Socjalna, 1990, 1-2, s. 98.

<sup>61</sup> J. Supińska, *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 46.

diów: socjologia, profilaktyka społeczna i resocjalizacja, administracja, rehabilitacja ruchowa, pedagogika; ponadto studiować mogli lekarze, a także inne osoby z minimum dwuletnim stażem pracy zawodowej i wyższym wykształceniem z dziedziny mającej zastosowanie w pomocy społecznej<sup>62</sup>.

W schyłkowych latach Polski Ludowej pracę socjalną można było studiować na dwóch uczelniach – drugim po Uniwersytecie Warszawskim ośrodkiem, który stworzył możliwość kształcenia z zakresu pracy socjalnej był Uniwersytet Jagielloński. W 1988 roku w Instytucie Socjologii uruchomiono specjalność praca socjalna, kształcąca w trybie zaocznym<sup>63</sup>. Warto dodać, że podejmowane były kilkakrotnie próby utworzenia studiów dla pracowników socjalnych na Wydziale Pedagogiki w Łodzi, jednak spotykały się one z odmową ze strony ministerstwa<sup>64</sup>.

Wykształcenie pracowników socjalnych pod koniec lat osiemdziesiątych obrazują badania z roku 1988. Wynika z nich, że 50% ukończyło pomaturalną Państwową Szkołę Pracowników Socjalnych, 8% inną szkołę pomaturalną, 38,5% szkołę średnią, a 3,5% miało wykształcenie wyższe<sup>65</sup>. Porównując je z danymi z roku 1972, wyraźnie widać zmianę (54,5% średnie, 20% niepełne średnie, 2,8% wyższe oraz 22,7% wykształcenie podstawowe)<sup>66</sup>.

Próby reform systemu kształcenia zawodowego pracowników socjalnych w ostatnich latach PRL-u w pewnym stopniu przygotowały grunt pod zmiany legislacyjne w zakresie pomocy społecznej, które nastąpiły po roku 1989<sup>67</sup>. Jakość wykształcenia pracowników socjalnych starano się poprawić poprzez powołanie przez Polskie Towarzystwo Pracowników Socjalnych 6 lutego 1988 roku Komisji do spraw Kształcenia Pracowników Socjalnych, mającej za zadanie m.in. opracować raport o stanie kształcenia pracowników socjalnych w Polsce oraz podać propozycje zmian dotychczasowych modeli i form kształcenia<sup>68</sup>.

---

<sup>62</sup> J. Starga-Piasek, *Założenia programowe i treści kształcenia na specjalizacji z organizacji pomocy społecznej studium medycyny społecznej centrum medycznego kształcenia podyplomowego*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 59-60.

<sup>63</sup> E. Leś, *Dziesięciolecie kształcenia uniwersyteckiego*, s. 98.

<sup>64</sup> J. Supińska, *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 47.

<sup>65</sup> M. Łuczyńska, *Pracownicy socjalni w procesie zmian – na podstawie badań z 1988, 1995 i 2010 roku*, [w:] *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, red. M. Rymśa, Warszawa 2012, s. 47.

<sup>66</sup> Podają za: A. Zasada-Chorab, *Kształcenie pracowników socjalnych – w jakim kierunku zmierzamy?* [w:] *Współczesne tendencje w pomocy społecznej i pracy socjalnej*, red. M. Grewiński, J. Krzyszkowski, Warszawa 2011, s. 77.

<sup>67</sup> Zob. M. Brenk, *Od społecznika do profesjonalisty – ewolucja zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Kultura, Społeczeństwo, Edukacja, 2013, 2, s. 144-145.

<sup>68</sup> E. Leś, *Stan i kierunki reformy polskiego systemu kształcenia w dziedzinie pracy socjalnej (konkluzje do raportu)*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991, s. 103-104.

## BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz K., *Aktualny stan szkolnictwa socjalnego na poziomie podstawowym*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.
- Bloch T., *Społeczno-wychowawcze funkcje szkoły pracowników socjalnych. Refleksje pedagogiczne w oparciu o doświadczenia szkoły poznańskiej*, *Opiekun Społeczny*, 1976, 1.
- Brenk M., *45 lat zawodu pracownik socjalny w Polsce*, *Praca Socjalna*, 2012, 1.
- Brenk M., *Od społecznika do profesjonalisty – ewolucja zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, *Kultura, Społeczeństwo, Edukacja*, 2013, 2.
- Brenk M., *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, *Praca Socjalna*, 2014, 1.
- Cichosz M., *Pedagogika społeczna w Polsce w latach 1945-2005. Rozwój – obszary refleksji i badań – koncepcje*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Cullen L.T., *The First Lady Almoner. The Appointment, Position, and Findings of Miss Mary Stewart at the Royal Free, Hospital, 1895-99*, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 2013, 4.
- Dwuletnie studium spółdzielczości pracy*, *Biuletyn TWWP*, 1970, 6 (16).
- Frąckowiak T., *Edukacja, demokracja i sumienie (studium pedagogiczne)*, Wydawnictwo Eruditus, Poznań 1998.
- Gasińska M., *Funkcja socjalna przedsiębiorstw*, *Biuletyn TWWP*, 1972, 5 (33).
- Healy L.M., *International social work. Professional action in an interdependent world*, Oxford 2001.
- Hibel C., *Dziesiąty rok kształcenia pracowników socjalnych w szkole warszawskiej*, *Opiekun Społeczny*, 1976, 1.
- Hiblowa C., *Informacja o losach absolwentów PSPS w Warszawie*, *Opiekun Społeczny*, 1972, 3.
- Karczewski M., *Sejmowa komisja pracy i spraw socjalnych rozpatruje plan i budżet w zakresie pomocy społecznej na 1976 rok*, *Opiekun Społeczny*, 1976, 2.
- Król K., Bloch T., *Kronika Państwowej Szkoły Pracowników Socjalnych w Poznaniu*, *Praca Socjalna*, 2007, 1.
- Kryczyńska I., *Wskazówki metodyczne dla opiekunów społecznych*, Państwowy Zakład Wydawnictw Literackich, Warszawa 1969.
- Kursa społeczne odbyte w Warszawie w sierpniu 1907*, red. Z. Chełmicki, Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich nr 81-82, Warszawa 1907.
- Lepalczyk I., Marynowicz-Hetka E., *Tradycja i sytuacja aktualna w kształceniu pracowników socjalnych w Polsce*, *Praca Socjalna*, 1990, 1-2.
- Leś E., *Dziesięciolecie kształcenia uniwersyteckiego pracowników socjalnych*, *Praca Socjalna*, 1990, 1-2.
- Łuczynska M., *Pracownicy socjalni w procesie zmian – na podstawie badań z 1988, 1995 i 2010 roku*, [w:] *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, red. M. Rymasa, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2012.
- M. K. [M. Karczewski], *O pomocy społecznej w sejmie*, *Opiekun Społeczny*, 1975, 3.
- Makarenko – najwybitniejszy pedagog epoki radzieckiej*, *Opiekun Społeczny*, 1946, 9-10.
- Makarenko A., *Poemat pedagogiczny*, *Dzieci i Wychowawca*, 1946, 2.
- Marynowicz-Hetka E., *Warsztat pracownika socjalnego*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1977.

- Michalska I., *Nowe zadania nauki w Polsce. Powojenne zjazdy Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1947-1948)*, [w:] *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce XX wieku*, red. A. Kicowska, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2001.
- Michalski S., *Działalność pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997.
- Mikulski J., *Rola i zadania państwowych szkół pracowników socjalnych z procesie realizacji nowej polityki socjalnej*, *Opiekun Społeczny*, 1972, 3.
- Mikulski J., *Model szkoły pracy socjalnej*, *Biuletyn TWWP*, 1976, 1.
- Mikulski J., *Przygotowanie zawodowe pracownika socjalnego*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976.
- Millerówna-Csorbowa H., *O kształceniu pracowników społecznych*, *Opiekun Społeczny*, 1947, 1.
- Morawiecka S., *Po roku pracy opiekunów społecznych*, *Biuletyn Opiekuna Społecznego*, 1960, 1.
- Oleszczyńska A., [brak tytułu], *Opiekun Społeczny*, 1974, 2.
- Oleszczyńska A., *Pracownik socjalny. Rozważania z okazji jubileuszu*, *Opiekun Społeczny*, 1976, 1.
- Oleszczyńska A., *Pracownicy socjalni w czwartym roku realizacji programu rozwoju zawodowej służby socjalnej*, *Opiekun Społeczny*, 1978, 1.
- Opieka Społeczna 1944-1947*, Wydawnictwo MPiOŚ, [1948], Archiwum Akt Nowych, zespół: Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie, numer zespołu 402/0, sygn. 263.
- Poradnik opiekuna społecznego, „Do użytku służbowego”*, [Brak informacji o autorach], Wydawnictwo Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Warszawa 1960.
- Poradnik opiekuna społecznego*, wyd. II, red. J. Rutkiewicz, E. Strzelecki, Z. Lancmański, Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, Warszawa 1964.
- Przeciszewski T., *Kształcenie pracowników socjalnych. Problemy i propozycje na przyszłość*, *Praca Socjalna*, 1990, 1-2.
- Przegląd prasy nr 12 z 22 maja 1948*, AAN, MPiOŚ, sygn. 128.
- Rak S., *Opiekunowie społeczni*, [w:] *Polityka społeczna i służby społeczne w PRL*, red. J. Rosner, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1972.
- Rak S., *Uwagi na temat organizacji pracy opiekunów społecznych*, *Biuletyn Opiekuna Społecznego*, 1963, 4.
- Sadowski F., *Na tematy pedagogiczne*, *Nowe Drogi*, 1949, 3.
- Służba społeczna w Polsce*, red. L. Krzywicki, Komitet Polski Międzynarodowej Konferencji Służby Społecznej, Warszawa 1928.
- Sprawozdanie z działalności Centrum Szkolenia Pracowników Opieki Społecznej w Łodzi za okres od dnia 15 maja 1945 r. do dnia 1 grudnia 1947 r.*, AAN, MPiOŚ, sygn. 134.
- Starga-Piasek J., *Założenia programowe i treści kształcenia na specjalizacji z organizacji pomocy społecznej studium medycyny społecznej centrum medycznego kształcenia podyplomowego*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.
- Strzelecki E., Rosner J., *O służbach społecznych*, *Biuletyn TWWP*, 1970, 6 (16).
- Supińska J., *Kształcenie pracowników socjalnych na poziomie studiów magisterskich*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.
- Szubert E., *O działalności Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej*, *Biuletyn TWWP*, 1968, 1.

- Szymańska H., *Wpływ wychowawczy literatury marksistowskiej i powieści radzieckiej*, Opiekun Społeczny, 1948, 9-10.
- Theiss W., *Bojownik – instruktor – profesjonalista. Z tradycji zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Praca Socjalna, 1992, 1.
- Uroczystość zakończenia Kursu dla Pracowników Społecznych, Opiekun Społeczny, 1945, 3-4.
- Uziębło A.O., *Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej jako wyraz więzi społecznej i ideowej*, [w:] *Stowarzyszenie społeczne jako środowisko wychowawcze*, red. I. Lepalczyk, PWN, Warszawa 1974.
- Założenia programowo-organizacyjne Medycznego Studium Zawodowego. Wydział Pracowników Socjalnych, MZiOS, Warszawa 1973.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z 4 listopada 1966 r. w sprawie zmiany nomenklatury zawodów i specjalności do których przygotowują szkoły zawodowe, Dz. Urz. Min. Oświaty, nr 16 poz. 193.
- Zasada-Chorab A., *Kształcenie pracowników socjalnych – w jakim kierunku zmierzamy?* [w:] *Współczesne tendencje w pomocy społecznej i pracy socjalnej*, red. M. Grewiński, J. Krzyszkowski, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2011.
- Zięcina M., *Informacja z Jugosławii (organizacja szkół pracownika socjalnego i ośrodków pracy socjalnej)*, Biuletyn Opiekuna Społecznego, 1963, 4.